

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94:343.46](477+474)«1995/2004»

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.29.18>

«ЕКОНОМІЧНА СВОБОДА» УКРАЇНИ ТА КРАЇН БАЛТІЇ В ДИНАМІЦІ (1995–2004 РОКИ): ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Войтенко Юрій,

кандидат історичних наук, доцент,

докторант кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

ORCID ID: 0000-0003-3782-5471

У статті визначено, що для розуміння свого становища кожна країна визначає рівень власного розвитку за тими чи іншими критеріями та показниками. Найбільш достовірним є зовнішній моніторинг країни за міжнародно визнаними індексами. Деякі світові (переважно – неурядові) організації, здійснюючи щорічний моніторинг багатьох країн, формують підсумкові звіти, які згодом впливають як на іноземних інвесторів, так і на уряди відповідних країн. Останні ж не можуть ігнорувати відповідні результати своєї держави від легітимних світових організацій. Також оприлюднені рейтинги держави впливають і на її громадян, адже останні у демократичних державах є носієм суверенітету і джерелом влади. Оприлюднені світовими організаціями показники певної держави є своєрідним зовнішнім підсумком діяльності тієї чи іншої влади протягом року її діяльності. По суті, вони є відображенням проведених владою реформ у конкретних галузях, або свідчать про відсутність здійснення таких заходів (найчастіше через бездіяльність) із боку обраних представників. Загалом цей алгоритм дії виглядає так: діяльність влади – результат такої діяльності для держави – моніторинг і визначення відповідного індексу конкретної країни – зовнішні інвестиції або відсутність таких у державу, і знову все йде по колу. У статті здійснено порівняльний аналіз за основними напрямками дослідження України і країн Балтії протягом десятиліття їх незалежності. Хронологічний період визначається у межах від початку першого моніторингу Індексу економічної свободи від Heritage Foundation у 1995 р. і до вступу країн Балтії у НАТО та ЄС у 2004 р. Також кінцевою хронологічною межею для України виступає 2004 р., адже саме у грудні того року під час президентських виборів відбулася Помаранчева революція, яка змінила не лише главу держави, а й форму правління в Україні, що стало результатом політичних домовленостей між головними суб'єктами конфлікту.

Ключові слова: рейтинг, Індекс, свобода, уряд, держава, ринок, економіка.

Voitenko Yurii. “Economic freedom” of Ukraine and the Baltic countries in dynamics (1995–2004): a comparative analysis

The article defines that in order to understand its situation, each country determines the level of its own development according to certain criteria and indicators. The most reliable is the external monitoring of the country according to internationally recognized indices. Some global (mainly non-governmental) organizations, carrying out annual monitoring of many countries, form summary reports that later influence both foreign investors and the governments of the respective countries. The latter cannot ignore the relevant results of their state from legitimate world organizations. Also, the published ratings of the state affect its citizens, because the latter, in democratic states, are the bearer of sovereignty and the source of power. The indicators of a certain state published by world organizations are a kind of external summary of the activity of a particular government during the year of its activity. In essence, they are a reflection of the reforms carried out by the government in specific areas, or the lack of implementation of such measures (most often due to inaction) on the part of elected representatives. In general, this algorithm of actions looks like this: the activity of the government – the result of such activity for the state – monitoring and determination of the appropriate index of a specific country – foreign investments or the lack of such in the state and again everything goes in a circle. The article provides a comparative analysis of the main areas of research of Ukraine and the Baltic countries during the decade of their independence. The chronological period is determined from the beginning of the first monitoring of the Index of Economic Freedom by the Heritage Foundation in 1995 to the accession of the Baltic states to NATO and the EU in 2004. Also, the year 2004 is the final chronological limit for Ukraine, because it was in December of that year during the presidential elections that the Orange Revolution took place, which changed not only the head of state, but also the form of government in Ukraine, which was the result of political agreements between the main subjects of the conflict.

Key words: rating, Index, freedom, government, state, market, economy.

У світі існують десятки міжнародних індексів, за якими здійснюється моніторинг і формується відповідний звіт по країнах світу за підсумками завершеного року. Проте одними серед найбільш відомих, впливових і популярних є саме *Індекс економічної свободи* (Index of economic freedom), який проводить стратегічний дослідницький інститут (США, м. Вашингтон) – Heritage Foundation. Саме цей індекс є одним із найбільш хронологічно довгих у часі, адже він на відміну від багатьох більш новітніх показників досліджується вже понад три десятиліття.

Досить цікаво провести порівняльний аналіз за низкою параметрів, які включає у себе Індекс економічної свободи, серед країн, які першими проголосили свої держави незалежними на пострадянському просторі. Йдеться передусім про Україну і країни Балтії (Литву, Латвію і Естонію).

Хронологічні межі варто окреслити від фактичного впровадження і першого дослідження країн за цим Індексом (тобто з 1995 р.) і до вступу країн Балтії до НАТО і ЄС (2004 р.), а також через зміну форми правління в Україні внаслідок виборів президента під час Помаранчевої революції (2004 р.).

Цей порівняльний аналіз чотирьох пострадянських країн дасть змогу простежити ефективність і результативність діяльності політичної еліти у них протягом десятиліття незалежності. Очевидно, що для повноти картини варто враховувати і географічне розташування країни (відносно інших країн, зокрема успішних сусідів), розмір країн та чисельність їхнього населення, радянський спадок (як позитивний, так і негативний), дорадянське минуле країни, менталітет і політичну культуру населення тощо. Проте більшість показників вимірює саме результат як загалом країни, так і пропорцію щодо кількості населення, тому це створює більш переконливе враження щодо справедливості результатів даного Індeksu.

Для розуміння місця країни в міжнародному рейтингу необхідно враховувати кореляцію між впливом відповідних інституцій на державну політику у цілому, а також особливості формування вищих органів влади. Тобто для розуміння місця країни у міжнародному рейтингу варто робити поправку на особливості політичної системи, зокрема на форми правління та особистостей, які посідали відповідні державні посади у певний період часу.

Щодо України, то варто зазначити, що протягом зазначеного десятиліття вона мала президентсько-парламентську республіку, у моделі якої уряд формувався переважно президентом і був у фактичному підпорядкуванні його вертикалі влади. Тому політична відповідальність за міжнародні рейтинги України, перш за все, на конкретному президентові та його уряді. В Україні у цей період лише одна особа була на цій посаді – Леонід Кучма (1994–2005 рр.), і при ньому змінилося дев'ять прем'єр-міністрів та складів Кабінету Міністрів.

Литовська Республіка за способом формування і повноваженнями президента, парламента (Сейму) і уряду також є президентсько-парламентською республікою. Так, згідно з Конституцією Литовської Республіки, прем'єр-міністра призначає і звільняє президент зі схвалення Сейму. Персональний же склад уряду (безпосередньо міністрів) також призначає і звільняє президент Республіки, але вже за поданням прем'єр-міністра [4]. Саме у такий спосіб формувався уряд і в Україні у зазначений період. Президентами Литви в указане десятиліття були: А. Бразаускас (1993–1998 рр.), В. Адамкус (1998–2003 рр.) та Р. Паксас (2003–2004 рр.). У цей період діяли разом зі своїми урядами десять прем'єр-міністрів. Тобто форма правління Литовської Республіки, як і України у вказаний період, була досить подібною.

На відміну від України і Литви Латвія та Естонія за ухваленими конституціями є виключно парламентськими республіками. Так, у Латвійській Республіці, щоб сформувати уряд, необхідно мати більшість мандатів у парламенті (Сеймі), який складається зі 100 депутатів [7]. Як правило, партії, які за пропорційною виборчою системою долають 5%-й прохідний бар'єр, шляхом політичних домовленостей об'єднуються у коаліцію, а інші залишаються поза нею, тобто в опозиції. Президент обирається Сеймом більшістю голосів (понад 51). Уряд формує особа з парламентської більшості, яку уповноважує на це президент Республіки. Кабінет складається з президент-міністра (прем'єр-міністра) та міністрів, яких він запросив на виконання своїх функцій. У цей період президентами Латвії були: Г. Улманіс (1993–1999 рр.), В. Віке-Фрейберга (1999–2007 рр.) [1]. Найбільш популярною політичною силою у цей період була партія «Латвійський шлях», яка формувала виконавчу владу, її лідери переважно очолювали уряди Латвійської Республіки (1994–1995, 1998–1999, 2000–2002 рр.). Загалом у зазначений період діяло вісім прем'єр-міністрів зі своїми урядами.

Естонія також є парламентською республікою, як і Латвія. За Конституцією президента республіки обирає парламент (Рійгікогу), 2/3 і більше від конституційного складу (101 депутат) [3]. Так, у 1995 р. перемогу на парламентських виборах здобуває Коаліційна партія у кількості 32,2% голосів і отримує 41 зі 101 місця у парламенті [2] і формує уряди аж до 1999 р. Згідно з Конституцією Естонської

Республіки, після відставки попереднього уряду протягом чотирнадцяти днів президент призначає нового кандидата в прем'єр-міністри та доручає йому сформувавши новий склад уряду Республіки [3]. Після звернення такого кандидата до парламенту щодо складу майбутнього уряду Рійгікогу має ухвалити рішення про надання цій особі повноважень на формування уряду (там само). Президентом у цей період були Л. Мері (1992–2001 рр.) та А. Рюйтель (2001–2006 рр.). За досліджуваний період (1995–2004 рр.) діяло шість прем'єр-міністрів Естонії та їхніх урядів.

Отже, для розуміння того, хто несе відповідальність за здійснення політики у державі, результати якої відображаються у показниках динаміки/статистиці кожної з чотирьох країн порівняння у міжнародному рейтингу, необхідно розуміти вищезазначені особливості політичної системи кожної з них.

Окрім внутрішньополітичного чинника, варто ще враховувати зовнішній чинник впливу на становище країни, які у той чи інший спосіб впливали на її міжнародні показники. Наприклад, економічна криза в росії 1998 р. у вигляді дефолту негативно відобразилася на торговельному балансі всіх чотирьох країн. Це спонукало держави Балтії переорієнтувати експорт своїх товарів на інші ринки, зокрема країн ЄС. Україна ж продовжувала орієнтуватися на росію та ринки СНД, для яких були налагоджені всі виробничі потужності, більшість з яких створено ще за радянських часів.

Позитивно відобразилася на міжнародних рейтингах країн Балтії реалізація їхнього зовнішньополітичного курсу на рівноправне членство у ЄС і НАТО. Тому низка макроекономічних показників у зв'язку з такою амбіційною стратегією країн Балтії зазнала позитивних змін, адже того вимагала реалізація взятих на себе зобов'язань у вигляді виконання своєрідних «домашніх завдань». Україна ж у цей період залишалася позаблоковою державою, що було передбачено у її чинному законодавстві, та у своїй зовнішній політиці більше дотримувалася позиції «багатовекторності».

З огляду на політичну систему чотирьох пострадянських країн, торговельну та зовнішньостратегічний складник у діяльності еліти, варто оцінювати динаміку цих держав згідно з одним із найбільш відомих і впливових міжнародних рейтингів – Індексом економічної свободи.

Індекс економічної свободи (Index of Economic freedom), яким займається Heritage Foundation, проводиться з 1995 р. Він ураховує 12 показників, які методологічно групуються у чотири головні блоки: 1) верховенство права (права власності, добросовісність уряду, ефективність судової системи); 2) розмір уряду (державні витрати, податкове навантаження, фінансове становище); 3) ефективність регулювання (свобода бізнесу, свобода праці, монетарна свобода); 4) відкриті ринки (свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода) [5]. Кожна із цих 12 економічних свобод визначається у діапазоні від 0 до 100 балів. Чим нижчим є бал, тим гіршим є показник, і навпаки (0 – найгірший бал, 100 – найкращий).

Одним із маркерів Індексу економічної свободи є показник права власності. За аналізом цього показника можна зазначити, що всі чотири країни порівняння залишалися протягом 1995–2004 рр. на своїх сталих позиціях. Проте якщо для Естонії цей показник у 70 балів був і залишився високим, а для Литви і Латвії – середнім (50 балів), то для України 30 балів є досить низькими (табл. 1).

Таблиця 1

Право власності

Рік	Україна	Литва	Латвія	Естонія
1995	30	-	-	70
1996	30	50	50	70
1997	50	50	50	70
1998	30	50	50	70
1999	30	50	50	70
2000	30	50	50	70
2001	30	50	50	70
2002	30	50	50	70
2003	30	50	50	70
2004	30	50	50	70

Джерело: створено на основі [6]

Добросовісність уряду представлено в табл. 2. Цей показник відноситься до розділу верховенства права. Загалом за цим показником серед чотирьох країн порівняння хоча і лідирує Естонія, маючи незначну динаміку протягом 10 зазначених років, проте найбільший прогрес демонструє саме Литва (додавши 18 балів). Латвія хоча і погіршила за цей період свій показник, проте випереджає за загальним балом

Україну.

Таблиця 2

Доброчесність уряду

Рік	Україна	Литва	Латвія	Естонія
1995	10	-	-	50
1996	30	30	50	50
1997	30	30	30	50
1998	30	30	30	70
1999	30	30	30	70
2000	28	29	27	57
2001	26	38	34	57
2002	15	41	34	57
2003	21	48	34	56
2004	24	48	37	56

Джерело: створено на основі [6]

Досить вагоме значення для розвитку як держави у цілому, так і ринкової економіки, а також громадянського суспільства має податкове навантаження на виробника загалом і найманого працівника зокрема. Як видно з табл. 3, за цим показником незначно лідирувала Естонія, яку наздоганяли (а інколи і переганяли) Литва і Латвія. Україна зайняла четверте місце.

Таблиця 3

Податкове навантаження

Рік	Україна	Литва	Латвія	Естонія
1995	61,8	-	-	82
1996	57,7	76,6	78	73,2
1997	61,1	75,6	78	71,4
1998	64,4	70,7	77,5	72,2
1999	63	72,7	77,1	72,8
2000	62,3	70,5	76,8	72,5
2001	63,8	71	75,5	79,6
2002	66,1	74,1	76,8	80
2003	67,1	78,8	78,3	80,4
2004	67,5	82,8	82,2	83,8

Джерело: створено на основі [6]

Для ефективного здійснення державної політики у різних напрямках необхідно використовувати різні засоби, зокрема і фінансові. Тому одним із показників глобального індексу є державні витрати та їх моніторинг. Як видно з табл. 4, за підсумками зазначеного десятиліття незалежності (1995–2004 рр.) саме Україна здобула перше місце з чотирьох країн порівняння, маючи до 2002 р. найнижчий показник серед цих держав. Поліпшили свої показники за цей період Литва і Латвія та дещо погіршила Естонія.

Таблиця 4

Державні витрати

Рік	Україна	Литва	Латвія	Естонія
1995	47,1	-	-	63,3
1996	47,1	62,4	50,8	59,2
1997	49,1	58	56,2	55,5
1998	51	59,4	56,2	50,1
1999	43	64,9	56,7	50,8
2000	41,9	63,3	47,1	25
2001	49,6	73	65,3	67,3
2002	58,9	69,3	49,6	54,4
2003	68,1	71,5	58	58,3
2004	77,8	70,6	72,2	55,5

Джерело: створено на основі [6]

Ринкова економіка не може відбутися у країнах, особливо у транзитній (зокрема, пострадянській) період, якщо з боку держави та її уряду не створюються необхідні умови для розвитку підприємницької діяльності. Тому у глобальному Індексі економічної свободи здійснюється дослідження свободи бізнесу. Як видно з табл. 5, у всіх чотирьох країнах порівняння відсутня динаміка за цим показником протягом десятиліття незалежності (за незначним винятком Латвії у 1997 р.).

Таблиця 5

Свобода бізнесу

Рік	Україна	Литва	Латвія	Естонія
1995	55	-	-	85
1996	55	70	70	85
1997	55	70	85	85
1998	55	70	70	85
1999	55	70	70	85
2000	55	70	70	85
2001	55	70	70	85
2002	55	70	70	85
2003	55	70	70	85
2004	55	70	70	85

Джерело: створено на основі [6]

Такий параметр економічної свободи, як «Монетарна свобода», є одним із маркерів дослідження у глобальному індексі. За цим показником Литва посіла перше місце серед чотирьох країн порівняння за підсумком зазначеного десятиліття, піднявшись аж на 77,2 бали. Естонія за загальним підсумком хоча і поступається Латвії другим місцем, проте її приріст є значно вищим за останню. Україна, як видно з табл. 6, хоча майже вдвічі поліпшила цей показник, проте залишається на четвертій позиції.

Таблиця 6

Монетарна свобода

Рік	Україна	Литва	Латвія	Естонія
1995	-	-	-	-
1996	-	12,9	41,1	17,3
1997	-	33	57,4	55,5
1998	-	53,9	66	62,3
1999	39,3	65,1	72,9	70,2
2000	63	72,3	78,5	74,9
2001	62,3	84,8	83,2	80,6
2002	58,2	87,7	84,4	87
2003	64	88,1	84,9	85,7
2004	74,5	90,1	85,8	82,1

Джерело: створено на основі [6]

Свобода торгівлі – один із головних параметрів економічної свободи, адже саме вільна торгівля є рушієм ринку та інших свобод, які визначають сутність тієї чи іншої держави. Тому Україна і країни Балтії, ставши на шлях побудови демократичного режиму з ринковою економікою, займають досить високі показники за цим параметром. Як видно з табл. 7, хоча Україна за підсумками десятиліття незалежності й займає четверту позицію серед країн порівняння, проте за динамікою зростання вона поступається лише Латвії, котра є третьою у загальному рейтингу. Найвищий загальний бал має Естонія, а друге місце посідає Литва.

Таблиця 7

Свобода торгівлі

Рік	Україна	Литва	Латвія	Естонія
1995	55	-	-	77
1996	66	65	55	74
1997	66	79	65	74
1998	53	81	81	83
1999	53	81	81	85
2000	70	81	81	85
2001	70	82	80	85
2002	71	82,8	80	85
2003	74,6	80,4	78,6	84,2
2004	74,4	80,2	79,8	84,2

Джерело: створено на основі [6]

Результат успішності проведених реформ із боку влади відчують як внутрішні, так і зовнішні вкладники капіталів. Інвестиції є свого роду показником довіри як до влади, так і держави загалом. Тому в дослідженні глобального Індексу економічної свободи міститься такий складник, як свобода інвестицій. Дані цього виміру можна порівняти між собою (табл. 8) у межах зазначених країн. Фактично країни зберігають свій сталий показник починаючи з 1997 р., окрім України, яка в 2003 р. втратила 20 балів.

Таблиця 8

Свобода інвестицій

Рік	Україна	Литва	Латвія	Естонія
1995	50	-	-	90
1996	50	50	50	90
1997	50	70	70	90
1998	50	70	70	90
1999	50	70	70	90
2000	50	70	70	90
2001	50	70	70	90
2002	50	70	70	90
2003	30	70	70	90
2004	30	70	70	90

Джерело: створено на основі [6]

Останній показник, який оприлюднив аналітичний центр у Вашингтоні Heritage Foundation у своєму Індексі економічної свободи, – «Фінансова свобода». Згідно із цим маркером, за підсумками вказаного десятиліття першість ділять Литва і Естонія; друге місце рейтингу дістається Латвії, а третє – Україні (табл. 9). Попри це варто відзначити Литву, яка показала суттєву динаміку за цим показником, здобувши 60 балів за вказаний період.

Таблиця 9

Фінансова свобода

Рік	Україна	Литва	Латвія	Естонія
1995	50	-	-	70
1996	30	30	50	70
1997	30	50	70	70
1998	30	50	70	70
1999	30	50	70	70
2000	30	50	70	70
2001	30	50	70	70
2002	30	50	70	90
2003	50	70	70	90

2004	50	90	70	90
------	----	----	----	----

Джерело: створено на основі [6]

Такі два параметри, як «Свобода праці» та «Ефективність судової системи», не представлені у даному порівнянні, оскільки перший маркер був додатково включений у цей Індекс у 2005 р., а другий – у 2017 р., що виходить за хронологічні межі даної роботи.

Загалом згідно із загальним зведеним Індексом економічної свободи, який формується за підсумками кожного року (починаючи з 1995 р.), за всіма вищезазначеними (10 із 12) критеріями ситуація по чотирьох країнах виглядає так (табл. 10):

Таблиця 10

Індекс економічної свободи (загальний)

Рік	Україна	Литва	Латвія	Естонія
1995	39,9	-	-	65,2
1996	40,6	49,7	55,0	65,4
1997	43,5	57,3	62,4	69,1
1998	40,4	59,4	63,4	72,5
1999	43,7	61,5	64,2	73,8
2000	47,8	61,9	63,4	69,9
2001	48,5	65,5	66,4	76,1
2002	48,2	66,1	65,0	77,6
2003	51,1	69,7	66,0	77,7
2004	53,7	72,4	67,4	77,4

Джерело: створено на основі [6]

Висновки. Таким чином, за всіма критеріями, які включає у себе загальний Індекс економічної свободи, який досліджує Heritage Foundation починаючи з 1995 р., протягом першого десятиліття спостереження (з 1995 по 2004 р. включно) найвищий бал у Естонії, потім іде Литва, далі – Латвія, замикає четвірку Україна. Попри це найкращу динаміку серед четвірки країн порівняння показала Литва, яка за ці десять років здобула аж 22,7 бали за всіма показниками. Україна за динамікою друга в рейтингу, отримавши 13,8 бали. Третя – Латвія, яка додала 12,4 бали протягом десяти років. Замикає четвірку за показником динаміки Естонія, додавши за цей період 12,2 бали.

Очевидно, що це не єдиний світовий індекс, проте він є одним із головних для іноземних інвесторів, адже він є маркером діяльності уряду в конкретній державі протягом кожного року вже майже три десятиліття. Для розуміння рейтингу країни за цими параметрами Індeksu Україна і Литва були президентсько-парламентськими, а Латвія і Естонія – парламентськими республіками. Окрім того, на показник рейтингу держави впливали як внутрішні, так і зовнішні чинники, такі як регіональна економіка, геополітичні орієнтири та ін.

Література:

- 1993 presidential elections in Latvia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/1993_Latvian_presidential_election.
- Вибори в Рійгікогу. URL: <https://www.valimised.ee/ru/arkhiv-proshedshikh-vyborov/vybory-v-riygikogu/proshedshie-vybory-v-riygikogu>.
- Конституція (Основний закон) Естонської Республіки. 2015. URL: <https://www.riigiteataja.ee/viitedLeht.html?id=10>.
- Конституція Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 р. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm.
- Index of Economic freedom. About the Index. URL: <https://www.heritage.org/index/about>.
- Index of Economic freedom. Graph the Data. URL: <https://www.heritage.org/index/visualize>.
- The Constitution of the Republic of Latvia. URL: <https://likumi.lv/ta/en/id/57980-the-constitution-of-the-republic-of-latvia>.